

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

АНОТОВАНИЙ ЗВІТ
про виконану роботу в рамках реалізації проєкту
із виконання наукових досліджень і розробок
«Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.»

Назва конкурсу: Підтримка досліджень провідних та молодих учених
Реєстраційний номер Проєкту: 2020.02/0120

Підстава для реалізації Проєкту з виконання наукових досліджень і розробок (реєстраційний номер та назва Проєкту) 2020.02/0120 «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.»

Рішення наукової ради Національного фонду досліджень України щодо визначення переможця конкурсу «Підтримка досліджень провідних та молодих учених» протокол від «16-17» вересня 2020 року № 21.

1. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЄКТ

Тривалість виконання Проєкту
Початок – 23 жовтня 2020 р.;
Закінчення – 2021 рік.

Загальна вартість Проєкту, грн. 2 131 010,00
Вартість Проєкту по роках, грн.:
1-й рік: 399 110,00.
2-й рік: 1 731 900,00
3-й рік: 0.

2. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВИКОНАВЦІВ ПРОЄКТУ

до виконання Проєкту залучено 7 виконавців, з них:
доктори наук 3;
кандидати наук 3;
інші працівники 1.

Корновенко Сергій Валерійович, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності, доктор історичних наук, професор.

Лозовий Віталій Станіславович, Національний інститут стратегічних досліджень, головний консультант відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства центру суспільних досліджень, доктор історичних наук, професор.

Ільницький Василь Іванович, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, завідувач кафедри історії України, доктор історичних наук, професор.

Тельвак Вікторія Петрівна, Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, кандидат історичних наук, доцент.

Пасічна Юлія Григорівна, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького фахівець I категорії відділу аспірантури, кандидат історичних наук.

Глібіщук Микола Васильович, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, асистент кафедри історії Нового та Новітнього часу, кандидат історичних наук.

Компанієць Олексій Вікторович, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки.

3. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ГРАНТООТРИМУВАЧА ТА ОРГАНІЗАЦІЮ(Ї) СУБВИКОНАВЦЯ(ІВ) ПРОЄКТУ

Код ЄДРПОУ 02125622

Коди КВЕД: 85.42, 86.10, 72.19, 72.20

Організаційно-правова форма підприємства/установи/організації: Державна організація (установа, заклад, підприємство).

Підпорядкованість підприємства/установи /організації: Міністерство освіти і науки України
Стратегічні напрями наукової діяльності: 1. Виявлення й підтримка нових перспективних наукових напрямів, генерація нових знань і впровадження знань у виробництво. 2. Зосередження науково-дослідних робіт у напрямках, пов'язаних із викликами, що стоять перед людством і є актуальними для забезпечення розвитку української держави. 3. Консолідація та концентрація ресурсів у перспективних науково-технологічних напрямках на основі застосування механізмів державно-приватного партнерства, зокрема, за рахунок державних замовлень і приватного бізнесу. 4. Забезпечення постійного зростання державного та позабюджетного фінансування університетської науки, пріоритетного фінансування фундаментальних досліджень, їх зв'язку з прикладними розробками й освітнім процесом. 5. Відбір на конкурсній основі й виконання науково-дослідних робіт Університетом. 6. Реалізація проектів комерціалізації технологій і результатів фундаментальних і прикладних досліджень.

ПІБ керівника підприємства/установи/організації: Черевко Олександр Володимирович.

Юридична адреса підприємства/установи/організації: 18031, Черкаська обл., місто Черкаси, БУЛЬВАР ШЕВЧЕНКА, будинок 81.

Поштова адреса: 18031, Черкаська обл., місто Черкаси, БУЛЬВАР ШЕВЧЕНКА, будинок 81.

Фактична адреса: 18031, Черкаська обл., місто Черкаси, БУЛЬВАР ШЕВЧЕНКА, будинок 81.

Телефон: 0472371314.

Адреса електронної пошти: sic@cdu.edu.ua.

Посилання на веб сторінку підприємства/установи/організації: <http://cdu.edu.ua/>

4. ОПИС ПРОЄКТУ

4.1. Мета Проєкту. Безпідставне ігнорування українськими та закордонними вченими аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр., на нашу думку, негативно впливає на принципові явища наукового та суспільно-політичного змісту: 1) звужує широту концептуального осмислення Української революції 1917 – 1921 рр. Зокрема, поза увагою опинився її селянський характер, попри те, що український селянинідеоман – активний суб'єкт історії того часу; 2) обмежує взаємодотичність із загальноєвропейським інтелектуальним революційним простором початку ХХ ст., оскільки відсутня теоретична концепція українського аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр.; 3) ігнорує наявність у революційній Україні 1917 – 1921 рр. такої суспільно-політичної моделі, як український аграризм, що була альтернативою буржуазно-капіталістичній та більшовицько-комуністичній. У такий спосіб замовчується цікавий і самобутній досвід українського державотворення; 4) невідомою для широкого загалу громадськості залишається українська аграристська громадсько-політична, творча думка; аграристська практика вирішення

аграрного питання; самоусвідомлення та емансипація українського селянства революційної доби 1917 – 1921 рр.; неактуалізованим залишається широкий пласт різнопланової джерельної бази; сучасне державотворення позбавлене потужного конструктивного досвіду, що ускладнює і без того непростий його перебіг. Ураховуючи наведене вище, **мета** проєкту полягає у тому, щоб на підставі аналізу широкого кола історичних джерел, із урахуванням історіографічних здобутків, ґрунтуючись на засадах новітньої методології, дослідити аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.

4.2. Основні завдання Проєкту Досягнення мети проєкту передбачає поетапне вирішення таких основних завдань: • вивчити сучасний науково-історичний дискурс аграризму як селянського феномену періоду Української революції; дослідити джерельно-документальне забезпечення порушеної теми; з'ясувати науковий інструментарій дослідження; • розкрити загальноєвропейські причини, особливості формування східноєвропейського аграризму; дослідити тип українського суспільства на початку ХХ ст., з'ясувати витoki, передумови та еволюцію українського аграризму, розкрити його сутність як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр.; виявити ключові ідеологеми українського аграризму у контексті східноєвропейських аграристських смислів; • вивчити уявлення українських інтелектуалів, громадських, політичних діячів та політичних партій про селянство в роки Української революції 1917 – 1921 рр.: дослідити художньо-літературний, громадсько-політичний селяноцентричний дискурси; • дослідити аграристські за змістом практики вирішення аграрного питання періоду Української революції 1917 – 1921 рр.: розробити критерії для з'ясування аграристської сутності практик із вирішення аграрного питання, проаналізувати аграристські за змістом практики вирішення аграрного питання; • вивчити аграризм як самоусвідомлення селянами самих себе, як селянську політичну культуру й політичну свідомість, як реалізацію на практиці селянських сподівань про справедливе майбутнє: дослідити селянську політичну культуру і свідомість, вивчити селянську революційність, проаналізувати практики реалізації селянських політичних ідеалів; • розробити експертні пропозиції владним структурам для сучасного ефективного реформування сільського господарства, формування дієвого механізму взаємодії між владою і сільським населенням.

4.3. Детальний зміст Проєкту:

- Сучасний стан проблеми

Завершення першого і початок другого десятиліття ХХІ ст. у сучасному світі супроводжується докорінними соціокультурними та геополітичними трансформаціями. Світ вкотре опинився перед цивілізаційними викликами, відповіді на які визначатимуть подальшу перспективу людства. Уважний аналіз світової, зокрема європейської, історії дозволяє виявити певну схожість сучасних подій із аналогічними сторічної давнини. Перше і початок другого десятиліття ХХ ст. також позначені глобальними суспільно-політичними, соціально-економічними та смисловими потрясіннями. У науково-історичному дискурсі вони відомі, як цивілізаційний зсув. Очевидна схожість, хоча і нетотожність, між першим і початком другого десятиліття ХХ і ХХІ ст. європейської, української історії породжує природний інтерес дослідників до осмислення новітніх реальностей, опираючись на досвід минулого. Такими подібними явищами у вітчизняній історії першого і початку другого десятиліття ХХ і ХХІ ст., наприклад, є революції в Україні, гострота аграрного питання, пошук оптимальної національної моделі суспільно-політичного розвитку тощо. У такому контексті суспільно-політично і науково-практично значущим є вивчення аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр. Отримані результати стануть у нагоді під час реалізації новітньої аграрної політики в Україні, внутрішньої та зовнішньої суб'єктивізації нашої держави, про що засвідчує й Указ Президента України від 22 січня 2016 р. «Про заходи з дня відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.». Відповідно до нього, відзначення цієї дати визначено пріоритетним напрямом у діяльності органів влади, наукових та громадських інституцій.

У вітчизняній та закордонній історико-науковій традиції останніх чотирьох десятиліть вивченню аграризму присвячено напрацювання А. Носкової, К. Галушки, І. Фаренія, Т. Піковської, О. Сухушиної, О. Крапівіна, Г. Матвєєва, М. Шмігеля, М. Сирни, А. Сампфа, Г. Бернштейна, Е. Фінкеля, В. Лаціна, Т. Маковецької й Т. Покивайлової та інших авторів. Вони стосуються висвітлення таких питань, як розвиток аграризму та селянського руху у країнах Центральної та Південно-Східної Європи міжвоєнного періоду; аграрні рухи у слов'янських країнах Центральної і Південно-Східної Європи і створення Зеленого Інтернаціоналу; «третій шлях» як ідеологія аграризму в міжвоєнних Чехословаччині та Польщі; болгарський аграризм; селянська революція в Росії; селянська революція в Україні; селянські партії у політичній структурі Болгарії та Румунії тощо.

У чисельно меншому доробку таких українських істориків, як К. Галушко, П. Гай-Нижник, Ф. Турченко, Р. Ветров і С. Зборець, В. Масненко тощо опосередковано, у контексті вивчення спадщини В. Липинського, розкрито окремі сюжети «хліборобської ідеології» як варіанту східноєвропейського/українського аграризму. Таким чином, узагальнений аналіз української та зарубіжної історіографії свідчить про те, що аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр. не став ні об'єктом, ні предметом спеціального дослідження.

Безпідставне ігнорування українськими та закордонними вченими цього соціокультурного явища, на нашу думку, негативно впливає на принципові речі наукового та суспільно-політичного змісту: 1) звужує широту концептуального осмислення Української революції 1917 – 1921 рр. Зокрема, поза увагою опинився її селянський характер, попри те, що український селянин-ідеоман – активний суб'єкт історії того часу; 2) обмежує взаємодотичність із загальноєвропейським інтелектуальним революційним простором початку ХХ ст., оскільки відсутня теоретична концепція українського аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр.; 3) ігнорує наявність у революційній Україні 1917 – 1921 рр. такої суспільно-політичної моделі, як український аграризм, що була альтернативою буржуазно-капіталістичній та більшовицько-комуністичній. У такий спосіб замовчується цікавий і самобутній досвід українського державотворення; 4) невідомою для широкого загалу громадськості продовжує бути українська аграристська громадсько-політична, творча думка; аграристська практика вирішення аграрного питання; самоусвідомлення та емансипація українського селянства революційної доби 1917 – 1921 рр.; неактуалізованим залишається широкий пласт різнопланової джерельної бази; сучасне державотворення позбавлене потужного конструктивного досвіду, що ускладнює і без того непростий його перебіг.

- Новизна Проекту

Новизна проєкту полягає у тому, що *вперше* аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр. **став об'єктом спеціального наукового вивчення; запропоновано теоретичну конструкцію**, відповідно до якої розрізняємо широке та вузьке значення аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр. **Відповідно до широкого тлумачення**, під аграризмом як селяноцентричним феноменом Української революції 1917 – 1921 рр. ми розуміємо цілісне соціокультурне явище української історії, зумовлене об'єктивно-суб'єктивними-суб'єктивними чинниками, що є об'єктом пізнання. **Відповідно до вузького тлумачення**, аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр. – цілісна система селяноцентричних уявлень різних суб'єктів тогочасного соціокультурного простору та їх практична реалізація. **Конкретизуючи** вужче розуміння аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр., **констатуємо**, що це система уявлень про селян, селян про самих себе, про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення; складник внутрішньоекономічної державної політики, спрямованої на вирішення аграрного/селянського питання; як самоусвідомлення селянами самими себе, як селянська політична культура і політична свідомість, як реалізація на практиці власне селянських сподівань і уявлень про їхнє справедливе майбутнє; компонент суспільно- та партійно-політичної думки; **з'ясовано причини появи аграризму** як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр. З-поміж них вирізняємо такі основні: 1) смисловий конфлікт між індустріальною та аграрною цивілізаціями; 2) аграрний тип українського суспільства, відповідно аграрний характер української нації,

розвиток політичної культури власне аграрних націй; 3) поява нового типу селянина, якого в науково-історичному дискурсі розуміють, як селянина-ідеомана; **виокремлено такі ключові ідеологеми аграризму** як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр.: 1) унікальність та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці; 2) визнання селянства верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті; 3) не капіталістичний, а «окремішній» селянський шлях розвитку суспільства, збереження приватної власності – дрібної селянської власності як оптимального регіонального її варіанта та підґрунтя соціального прогресу, а також ідея селянської кооперативної держави; 4) перевага землеробства і сільського способу життя над промисловістю і містом, а також селянства над іншими соціальними групами; 5) селянство – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності й якості суспільства, є фундаментом стабільності держави й носієм національної ідентичності, а вищевказані чесноти мають визначати його політичну владу;

дістало подальшого розвитку: концептуальне осмислення Української революції 1917 – 1921 рр. як багатогранного соціокультурного та історичного феномену, який, окрім іншого, мав виразний селянський характер; **розуміння сутності** аграрних практик різних політичних режимів, що боролися за владу в Україні у 1917 – 1921 рр. Зокрема, виокремлено тогочасні аграристські за змістом політики вирішення аграрного питання; **трактування окремих українських** політичних партій періоду Української революції як аграристських, наприклад Української демократичної хліборобської партії, Української народної громади тощо.

- **Методологія дослідження**

Запропонований науковий проект ґрунтується на новітніх методологічних засадах, спрямованих на отримання об'єктивних, незаангажованих знань. Насамперед ми послуговувалися **соціокультурним підходом**, що носить багатовимірний характер, об'єднуючи, наприклад, історичне, історіософське, соціологічне тощо вивчення об'єкту. Це дозволило аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр. дослідити як багатогранне явище. Завдяки такому підходу нам вдалося в аграризмі виокремити такі складники, як уявлення про селян різних суб'єктів тогочасного соціокультурного простору, селян про самих себе, про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення; складник внутрішньоекономічної державної політики, спрямованої на вирішення аграрного/селянського питання; як самоусвідомлення селянами самими себе, як селянська політична культура і політична свідомість, як реалізація на практиці власне селянських сподівань і уявлень про їхнє справедливе майбутнє; компонент суспільно- та партійно-політичної думки.

За **соціокультурного підходу** предметом наукової уваги постає активна особистість – багатовимірна біосоціокультурна істота, активний суб'єкт історії. Таке теоретичне підґрунтя вмотивовано дозволяє говорити про селянина-ідеомана як активного суб'єкта тогочасного соціокультурного простору, основного суб'єкта аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр.

У з'ясуванні причин появи аграризму як селяноцентричного феномену Української революції 1917 – 1921 рр. ми послуговувалися **концепцією соціокультурної еволюції**. Ґрунтуючись на ній, нами проаналізовано соціальні та культурні елементи в контексті того природного і соціального середовища, в якому існує суспільство. На підставі цього ми обґрунтували, наприклад, що однією з причин формування аграризму як феномену Української революції 1917 – 1921 рр. був аграрний тип українського суспільства на початку ХХ ст., аграрний характер української політичної нації.

З-поміж розмаїття концепцій, в яких тією чи іншою мірою осмислено сутність революції, нам імпонує позиція В. Солдатенка стосовно того, що «самою природою людського суспільства, підвладного законам еволюції, несумісним з «тупцюванням» на одній стадії, породжувалися революції як неминучі історичні феномени. При всій своїй спонтанності й стихійності революція – цілком закономірне явище, аж ніяк не суперечне природі життя, а, навпаки, іманентне їй, зумовлене не суб'єктивними нахилами, намірами, настроями, а об'єктивним ходом самого життя.

Революція – це рух, це його внутрішня потреба, коли інший (еволюційний) шлях не дає ефекту, а лише загострює суперечності, не дає виходу з кризових станів...».

Нам видається слушним та обґрунтованим розуміння Української революції 1917 – 1921 рр. як багатомірного, цілісного історичного та соціокультурного явища. Однак вважаємо, що серед усіх її компонентів найвиразнішим був селянський. Відповідно, активним суб'єктом Української революції 1917 – 1921 рр. було селянство. Це дає нам підстави говорити про селянський характер Української революції, про те, що аграризм – селяноцентричний феномен Української революції.

5. ОТРИМАНІ НАУКОВІ АБО НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ (до 2 сторінок) в поточному році/ в рамках реалізації Проекту, зокрема:

5.1. Опис наукових або науково-технічних результатів, отриманих в рамках виконання Проекту

Доведено, що в першій третині ХХ ст. ідеологія аграризму набула особливої популярності в країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, що призвело до оформлення його національних варіантів: українського, болгарського, чехословацького, польського, румунського тощо. З'ясовано українські особливості формування українського аграризму як феномену Української революції 1917 – 1921 рр.

Досліджено тип українського суспільства на початку ХХ ст. Вивчено соціально-економічне та суспільно-політичне становище селянства в країнах Центрально-Східної Європи та України. Проведено порівняльний аналіз революційних дій селянства України та країн Центрально-Східної Європи. Обґрунтовано доведено, що революційність селянства пришвидшила аграристські трансформації у країнах Центрально-Східної Європи та України. Селянство заявило про себе як про активного учасника суспільно-політичного життя. Саме революційність селянства була однією з причин появи такого феномену як аграризм. Проаналізовано спільне і відмінне у передумовах формування, змісті та реалізації аграристської ідеології в Болгарії та Чехословаччині.

Ключовими ідеологемами українського аграризму періоду революції 1917 – 1921 рр. у контексті східноєвропейських аграристських смислів виокремлено: 1) унікальність та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці; 2) визнання селянства верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті; 3) не капіталістичний, а «окремішній» селянський шлях розвитку суспільства, збереження приватної власності – дрібної селянської власності як оптимального регіонального її варіанта та підґрунтя соціального прогресу, а також ідея селянської кооперативної держави; 4) перевага землеробства і сільського способу життя над промисловістю і містом, а також селянства над іншими соціальними групами; 5) селянство – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності й якості суспільства, є фундаментом стабільності держави й носієм національної ідентичності, а вищевказані чесноти мають визначати його політичну владу»

На підставі аналізу чинного законодавства в аграрній сфері України, сутності аграрної політики обґрунтовано наявність аграристської ідеології в сучасній аграрній політиці України. Насамперед це акцентування на формуванні національної селянської (фермерської) верстви, що є носієм духовних, культурних, політичних цінностей українства.

Розроблено критерії для з'ясування аграристської сутності практик із вирішення аграрного питання періоду Української революції 1917 – 1921 рр.

Проаналізовано аграристські за змістом практики вирішення аграрного питання періоду Української революції 1917 – 1921 рр. Розкрито результати реалізації аграристських за змістом практик із вирішення аграрного питання періоду Української революції 1917 – 1921 рр.

Визначено особливості застосування революційного аграристського досвіду в сучасній Україні.

Досліджено селянську політичну культуру і свідомість. Вивчено селянську революційність. Проаналізовано практики реалізації селянських політичних ідеалів. Охарактеризовано вплив політичної культури селянства на державотворчі процеси періоду Української революції 1917 – 1921 рр. та сучасності.

Результати дослідження впроваджено в навчальному процесі Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, Університету Матея Бела (Словаччина), а також оприлюднено на наукових заходах різних рівнів.

Опубліковано 23 наукові статті у виданнях, включених до категорії «Б» Переліку фахових видань України (із них – 7 у друці), 3 статті у виданнях включених до наукометричної бази даних Web of Science, 1 статтю у виданні включеного до наукометричної бази даних Scopus, 1 колективну монографію англійською мовою у видавництві SENSE, 1 колективну монографію українською мовою, 1 збірник документів, 1 методичні рекомендації для вчителів історії, 5 тез доповідей на конференціях, 3 рецензії.

5.2. За наявності науково-технічної продукції обґрунтування її переваг у порівнянні з існуючими аналогами

Переваги наукової продукції, порівняно з існуючими аналогами, такі: 1) аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр. вперше став спеціальним об'єктом вивчення; 2) суттєво розширилося наукове концептуальне осмислення Української революції 1917 – 1921 рр. Зокрема, нових аргументів на свою користь набули принципові судження про селянський характер Української революції 1917 – 1921 рр., що не суперечить її національно-демократичному характеру, про те, що активним суб'єктом тогочасної національної історії був український селянин-ідеоман.

5.3. Практична цінність отриманих результатів реалізації Проєкту для економіки та суспільства (стосується проєктів, що передбачають проведення прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок)

Дослідження має фундаментальний характер. Проєкт не передбачає проведення прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок.

5.4. Опис шляхів та способів подальшого використання результатів виконання Проєкту в суспільній практиці.

Результати можна залучати для написання спеціальних та узагальнювальних праць, навчальної літератури із європейської історії початку ХХ ст., Української революції 1917 – 1921 рр., теорії та історії держави і права, аграрної історії, розробки конкретних сучасних проблем суспільно-політичного, правового та соціально-економічного характеру. Отримані матеріали будуть корисними в підготовці спеціальних лекційних та семінарських курсів для студентів закладів вищої освіти.

Примітка: Анотований звіт не повинен містити відомостей, заборонених до відкритого опублікування

Науковий керівник Проєкту

Проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності
Корновенко С. В.

_____
(підпис)